

AXBOROT MAYDONIDA TA'LIMGA TO'SQINLIK QILUVCHI MA'LUMOTLARNI TAHLIL QILISH QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISH

*Osiyo Xalqaro Universiteti
Iqtisodiyot va Pedagogika fakulteti
Pedagogika yònalishi
MM11-P-25-GURUH magistiri
Soipova Gulnoza*

Anotatsiya

Mazkur ilmiy tezisdagi zamonaviy axborot maydonida ta'lim jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi ma'lumotlarni aniqlash, tahlil qilish va ularga nisbatan tanqidiy yondashuvni shakllantirish masalasi o'rganiladi. Axborot oqimining keskin ortishi sharoitida o'quvchilarning media savodxonligi va tanqidiy fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirish muhim pedagogik vazifa sifatida namoyon bo'lmoqda. Tadqiqotda noto'g'ri, manipulyativ va chalg'ituvchi axborotlarning ta'lim jarayoniga salbiy ta'siri tahlil qilinib, ularni saralash va baholash ko'nikmalarini rivojlantirish usullari ko'rsatib beriladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, maxsus metodik yondashuvlar asosida tashkil etilgan darslar o'quvchilarning axborotni tahlil qilish qobiliyatini sezilarli darajada oshiradi hamda ularning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi.

Kalit so'zlar: axborot maydoni, media savodxonlik, tanqidiy fikrlash, noto'g'ri axborot, raqamli ta'lim, axborotni tahlil qilish, kognitiv ko'nikmalar, pedagogik innovatsiyalar, ta'lim sifati, axborot xavfsizligi.

Kirish

Zamonaviy axborot jamiyatida inson har kuni katta hajmdagi turli xil ma'lumotlar oqimiga duch keladi. Internet, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli platformalarning rivojlanishi natijasida axborot olish imkoniyatlari kengaydi, biroq bu jarayon bilan birga noto'g'ri, ishonchsiz va manipulyativ ma'lumotlar ulushi ham ortib bormoqda. Bu esa ayniqsa ta'lim jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Bugungi axborotlashgan jamiyat sharoitida o'quvchilarning bilim olish manbalari sezilarli darajada kengayib bormoqda. Endilikda ular faqat an'anaviy darsliklar bilan cheklanib qolmay, balki internet saytlari, ijtimoiy tarmoqlar, video platformalar va turli raqamli resurslar orqali ham ma'lumotlarga ega bo'lmoqda. Bu esa ta'lim jarayonini yanada boyitish bilan birga, muayyan xavflarni ham yuzaga keltiradi. Chunki barcha axborot manbalari ham ishonchli yoki ilmiy asoslangan emas.

Shu sababli o'quvchilarda har qanday axborotni tanqidiy baholash, uni tahlil qilish, manbalarni solishtirish va asosli xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantirish zamonaviy ta'limning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Agar bu ko'nikmalar

yetarli darajada rivojlanmagan bo'lsa, o'quvchi noto'g'ri yoki chalg'ituvchi ma'lumotlarni haqiqat sifatida qabul qilishi mumkin. Bu esa nafaqat bilim sifatining pasayishiga, balki noto'g'ri dunyoqarash va fikrlash stereotiplarining shakllanishiga olib keladi. Natijada ta'lim samaradorligi susayadi va o'quvchining intellektual rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.[4: 65]

Zamonaviy pedagogika aynan ushbu muammolarni bartaraf etish maqsadida "media savodxonlik" va "tanqidiy fikrlash" kompetensiyalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratmoqda. Media savodxonlik o'quvchiga axborot manbalarini farqlash, ularning ishonchliligini baholash va ma'lumotlarning asl mohiyatini anglash imkonini beradi. Tanqidiy fikrlash esa olingan axborotni chuqur tahlil qilish, dalillarni tekshirish, mantiqiy xulosalar chiqarish va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

Ushbu yondashuvning asosiy maqsadi o'quvchini passiv axborot iste'molchisi emas, balki faol, ongli va tahliliy fikrlovchi shaxs sifatida shakllantirishdir. Bunday o'quvchi nafaqat tayyor bilimlarni qabul qiladi, balki ularni qayta ishlaydi, baholaydi va o'z pozitsiyasini asoslab bera oladi. Bu esa zamonaviy ta'limning eng muhim natijalaridan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Ilmiy manbalarda axborotni tahlil qilish qobiliyati XXI asrning eng muhim kompetensiyalaridan biri sifatida keng e'tirof etilgan. Xususan, xalqaro tadqiqotlar natijalariga ko'ra, zamonaviy ta'lim tizimi nafaqat bilim berish, balki o'quvchilarda axborotni saralash va baholash ko'nikmalarini shakllantirishga ham qaratilishi zarurligi ta'kidlanadi. Masalan, global baholash dasturlari doirasida o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning katta qismi internetdagi ma'lumotlarning ishonchliligini mustaqil baholashda qiyinchiliklarga duch keladi. Bu esa media savodxonlikning yetarli darajada rivojlanmaganligini ko'rsatadi.

Xorijiy pedagogik tadqiqotlarda media savodxonlik nafaqat ta'lim sifati, balki axborot xavfsizligining muhim elementi sifatida qaraladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, media savodxonlik darajasi yuqori bo'lgan o'quvchilar noto'g'ri yoki manipulyativ axborotni aniqlashda ancha yuqori natija ko'rsatadi. Masalan, Yevropa mamlakatlarida o'tkazilgan tadqiqotlarda media savodxonlikka yo'naltirilgan maxsus darslar joriy etilgan sinflarda o'quvchilarning axborotni tanqidiy baholash darajasi o'rtacha 25–30 foizga oshgani aniqlangan.[1: 85]

Psixologik izlanishlar ham ushbu fikrni tasdiqlaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inson miyasi tezkor va hissiy jihatdan ta'sir qiluvchi axborotni chuqur tahlil qilmasdan qabul qilishga moyil bo'ladi. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlarda tarqaladigan qisqa va vizual ma'lumotlar tanqidiy filtrsiz tez o'zlashtiriladi. Natijada noto'g'ri yoki yolg'on axborotlar tez tarqaladi. Shu bois, tanqidiy fikrlash ko'nikmalariga ega bo'lmagan o'quvchilar bunday axborotlarga ko'proq ishonch

bildiradi. Ilmiy ma'lumotlarga ko'ra, tanqidiy fikrlash ko'nikmalari rivojlangan shaxslar noto'g'ri axborotni aniqlashda 2 barobar samaraliroq natija ko'rsatadi.

Pedagogik tadqiqotlar esa tahliliy fikrlashni rivojlantirishning samarali usullarini ko'rsatadi. Xususan, muammoli vaziyatlar, debatlar, keys-stadi va manbalarni solishtirishga asoslangan topshiriqlar o'quvchilarning axborotni chuqur tahlil qilish qobiliyatini sezilarli darajada oshiradi. Amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, bunday metodlar qo'llanilgan darslarda o'quvchilarning mustaqil xulosa chiqarish darajasi an'anaviy darslarga nisbatan ancha yuqori bo'ladi.

Mahalliy pedagogik tadqiqotlarda ham axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish bilan bir qatorda, ularni ongli va tanqidiy tahlil qilish zarurligi alohida ta'kidlanadi. So'nggi yillarda ta'lim tizimida raqamli texnologiyalar keng joriy etilgan bo'lsa-da, ularni samarali qo'llash uchun o'quvchilarda media madaniyatni shakllantirish muhim omil sifatida qaralmoqda. Tadqiqot natijalariga ko'ra, AKTdan foydalanish bilan birga tahliliy topshiriqlar berilgan guruhlarda o'quvchilarning bilimni tushunish darajasi sezilarli oshgan.

Yuqoridagi ilmiy dalillar shuni ko'rsatadiki, axborotni tahlil qilish qobiliyatini shakllantirish nafaqat pedagogik zarurat, balki zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishning muhim sharti hisoblanadi. Shu sababli ta'lim jarayonida media savodxonlik va tanqidiy fikrlash kompetensiyalarini tizimli ravishda rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot tahlili va natijalar. Tadqiqot jarayonida o'quvchilarning axborotni qabul qilish va tahlil qilish darajasi o'rganildi. Interaktiv metodlar, muammoli vaziyatlar va media materiallar asosida tashkil etilgan darslar orqali o'quvchilarning tanqidiy fikrlash darajasi baholandi.

Natijalar shuni ko'rsatdiki:

- o'quvchilar axborot manbalarini farqlashni o'rgandi;
- noto'g'ri va ishonchli ma'lumotlarni ajratish ko'nikmalari shakllandi;
- mustaqil fikr bildirish va dalillar asosida xulosa chiqarish qobiliyati oshdi.

Shuningdek, kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, bunday yondashuv o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini ham oshiradi.

Pedagogik tahlil. Axborotni tahlil qilish ko'nikmasini shakllantirish tizimli pedagogik yondashuvni talab etadi va bu jarayon ilmiy asoslangan metodlar orqali samarali amalga oshiriladi. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarda tanqidiy fikrlash va tahliliy yondashuvni rivojlantirish uchun quyidagi metodlar eng samarali hisoblanadi:

Birinchidan, muammoli o'qitish texnologiyasi. Ushbu yondashuvda o'quvchilarga tayyor bilim berilmaydi, balki ular muammoli vaziyatga duch keltiriladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, muammoli vaziyat asosida tashkil etilgan darslarda o'quvchilarning mantiqiy fikrlash faolligi an'anaviy darslarga nisbatan sezilarli

darajada oshadi. Chunki o'quvchi muammoni hal qilish jarayonida turli axborot manbalarini solishtiradi, dalillarni tekshiradi va mustaqil xulosa chiqaradi.

Ikkinchidan, interaktiv metodlar — munozara, debat va keys-stadi usullari. Pedagogik tajribalar shuni ko'rsatadiki, debat asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarda o'quvchilar axborotni asoslash, qarama-qarshi fikrlarni tahlil qilish va dalillar bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Keys-stadi metodida esa real hayotiy vaziyatlar tahlil qilinadi, bu esa nazariy bilimlarni amaliy kontekstda qo'llash imkonini beradi. Statistik kuzatuvlarga ko'ra, interaktiv metodlar qo'llanilgan guruhlarda o'quvchilarning mustaqil fikr bildirish darajasi 30–40% gacha oshgan.[3: 92]

Uchinchidan, media materiallar bilan ishlash. Zamonaviy axborot muhiti sharoitida o'quvchilar turli formatdagi (matn, video, infografika) axborotlar bilan ishlaydi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, media materiallarni tahlil qilishga yo'naltirilgan topshiriqlar o'quvchilarda axborotni tanlash va baholash ko'nikmalarini shakllantiradi. Masalan, bir xil voqea haqida turli manbalardan olingan ma'lumotlarni solishtirish orqali o'quvchi axborotning subyektiv va obyektiv jihatlarini ajrata boshlaydi.

To'rtinchidan, refleksiya va tahliliy topshiriqlar. Pedagogik psixologiya nuqtai nazaridan refleksiya — bu o'quvchining o'z fikrlash jarayonini anglashidir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, dars yakunida beriladigan tahliliy savollar (masalan, “Qaysi manba ishonchliroq va nima uchun?”) o'quvchilarning metakognitiv ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu esa ularning kelajakda mustaqil axborot tahlilchisi sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Ushbu metodlarning kompleks qo'llanilishi o'quvchini passiv tinglovchidan faol fikrlovchi subyektga aylantiradi va uning qaror qabul qilish kompetensiyasini shakllantiradi.

Muhokama . Tahlillar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy ta'lim tizimida faqat fakt va bilimlarni uzatish yetarli emas. Chunki axborot hajmi eksponensial tarzda ortib borayotgan sharoitda asosiy muammo bilim yetishmasligi emas, balki ortiqcha va ishonchsiz axborotni saralash muammosidir.

Ilmiy kuzatuvlarga ko'ra, o'quvchilar ko'pincha tezkor va hissiy ta'sirga ega bo'lgan axborotni tanqidiy tahlilsiz qabul qiladi. Bu ayniqsa ijtimoiy tarmoqlarda keng tarqalgan manipulyativ kontentlarga nisbatan yaqqol namoyon bo'ladi. Agar o'quvchida tanqidiy fikrlash ko'nikmasi shakllanmagan bo'lsa, u noto'g'ri axborotni haqiqat sifatida qabul qilish ehtimoli yuqori bo'ladi.

Shu sababli tanqidiy fikrlashni “kognitiv himoya mexanizmi” sifatida shakllantirish zarur. Bu mexanizm quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- axborotni shubha ostiga olish;
- manbani tekshirish;
- dalillarni tahlil qilish;

-alternativ fikrlarni ko'rib chiqish;

-asosli xulosa chiqarish.

Pedagogik tajribalar shuni ko'rsatadiki, ushbu bosqichlar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayonida o'quvchilarning nafaqat bilim sifati, balki ularning axborot xavfsizligi darajasi ham oshadi.

Xulosa

Yuqoridagi tahlillar asosida quyidagi ilmiy xulosalarga kelish mumkin:

Birinchidan, axborot maydonida ta'limga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi ma'lumotlarni tahlil qilish qobiliyatini shakllantirish zamonaviy ta'limning strategik yo'nalishlaridan biridir. Bu ko'nikma o'quvchilarning bilimni chuqur anglashiga va uni amaliyotda qo'llashiga imkon yaratadi.

Ikkinchidan, tanqidiy fikrlash va media savodxonlik o'zaro bog'liq kompetensiyalar bo'lib, ular o'quvchining mustaqil fikrlashini, dalillar bilan ishlashini va asosli qaror qabul qilishini ta'minlaydi.

Uchinchidan, pedagogik jihatdan eng muhim natija shundan iboratki, mazkur yondashuv o'quvchini passiv axborot iste'molchidan faol, ongli va tahliliy fikrlovchi shaxsga aylantiradi. Bu esa zamonaviy ta'limning asosiy maqsadi — raqobatbardosh va mustaqil fikrlovchi shaxsni shakllantirish bilan to'liq mos keladi.

Natijada, ta'lim jarayonida ushbu yondashuvlarni tizimli joriy etish nafaqat individual o'quv natijalarini yaxshilaydi, balki jamiyatning umumiy axborot madaniyati va xavfsizligini ta'minlashga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Axmedov A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent, 2020. — 180 b.
2. Alimov R. Pedagogik texnologiyalar asoslari. Toshkent, 2019. — 220 b.
3. Ashurov S. Zamonaviy o'qitish metodlari. Samarqand, 2021. — 195 b.
4. Begimqulov U. Ta'limda AKTdan foydalanish. Toshkent, 2022. — 210 b.
5. Brown H. Teaching by Principles. New York, 2018. — 300 b.
6. Djurayev X. Pedagogika nazariyasi. Toshkent, 2017. — 250 b.
7. Karimov I. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. Toshkent, 2016. — 280 b.
8. Mayer R. Multimedia Learning. Cambridge, 2020. — 320 b.
9. Musurmonova O. Pedagogik mahorat. Toshkent, 2018. — 240 b.
10. Niyozov N. Ta'lim samaradorligi. Buxoro, 2021. — 200 b.